

УДК 340.1(477)

Кравченко Інна Анатоліївна –

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
ЧНУ ім. Петра Могили

Inna A. Kravchenko –

candidate of juridical science,
lecturer at the constitutional and administrative
law and proceedings department,
Petro Mohyla Black Sea State University
(10 68 Desantnikov Street Mykolaiv 54000 Ukraine)

Практика Європейського суду з прав людини у системі джерел правосуддя

Стаття присвячена розгляду ролі та місця рішень Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя українськими судами. Розглядається судова практика Європейського суду з прав людини як джерела права з урахуванням прийняття Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини». Зазначено, що посилання на акти Європейського суду з прав людини і досі залишаються поодинокими випадками і мають додатковий характер, що дає підставу визначати власне практику Європейського суду з прав людини як субсидіарне джерело права.

Ключові слова: судочинство, судова гілка влади, міжнародні стандарти судочинства, Європейський суд з прав людини, національне законодавство, міжнародне право.

Статья посвящена рассмотрению роли и места решений Европейского суда по правам человека при осуществлении правосудия украинскими судами. Рассматривается судебная практика Европейского суда по правам человека как источника права с учетом принятия Закона Украины «О выполнении решений и применении практики Европейского суда по правам человека». Отмечено, что ссылки на акты Европейского суда по правам человека до сих пор остаются единичными случаями и имеют дополнительный характер, что дает основание определять собственное практику Европейского суда по правам человека как субсидиарное источник права.

Ключевые слова: судобожество, судья гілка влади, міжнародні стандартизовані судочинства, європейський суд от прав людей, національное законодательство, міжнародное право.

I.A. Kravchenko Case law of the European Court of Human Rights in the System of Sources of Justice

The article is devoted to the consideration of the role and place of decisions of the European Court of Human Rights in the administration of justice by Ukrainian courts. It is stated that the modern world cannot be imagined without the interaction of national legal systems with the system of international law. The socio-political and socio-economic conditions of the present day further emphasize the interconnection between these systems of law, which has long gone beyond purely theoretical reasoning and has become a practical application. The main manifestation of the influence of international law on domestic law is the harmonization of the content of national law with the provisions of international law. As a rule, such harmonization occurs by borrowing international legal norms into national law or by adopting national norms that are consistent with the principles and norms of international law. The judicial practice of the European Court of Human Rights is considered as a source of law, taking into account the adoption of the Law of Ukraine "About implementation of decisions and application of practice of the European court on human rights" it has been determined that despite the fact that the provisions of the Law of Ukraine "On the Enforcement of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights" have been in force for more than 10 years, the application of the provisions

of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights by national courts case review and decision making is more of an exception than a rule. It is noted that references to acts of the European Court of Human Rights are still isolated cases and have an additional character, which gives reason to define the European Court of Human Rights own practice as a subsidiary source of law.

Gaps and contradictions in current legislation, including the lack of a clear approach to the application of European Court decisions by Ukrainian courts, need to be addressed by generalizing and clarifying by the highest authority in the system of courts of Ukraine about the uniformity and correctness of the rules and regulations that are difficult to apply.

Keywords: *convocation, ship's rule, international standards of shipbuilding, European court of human rights, national legislation, international law.*

Постановка проблеми. Право сучасної України переживає період входження в європейський правовий простір. З огляду на необхідність приведення українського права у відповідність до норм і принципів міжнародного права важливим є вивчення європейського правового досвіду та європейської правової доктрини. Одна з проблем, яка досліджується сьогодні – це джерела й форми права, що є особливо актуальним з урахуванням прийняття Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», в ст. 17 якого говориться, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Стаття 18 Конституції України встановлює, що «зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права». Визнання практики Європейського суду з прав людини (надалі – ЄСПЛ) джерелом права в Україні, адже, за умови обмеженості державних ресурсів набагато краще витрачати фінанси на проведення необхідних реформ, які допоможуть запобігти порушенням Конвенції, аніж сплачувати справедливу сатисфакцію тим особам, які вже страждають від таких порушень. Загалом, за період з 2007 до 2017 року Україна сплатила близько двох мільярдів гривень за рішеннями ЄСПЛ. Так, у період з 2007 по 2017 рік виплати громадянам склали 1 мільярд 892 мільйони 479 тисяч гривень. Усього, з 2007 по 2017 рік, на виконання рішень ЄСПЛ з Державного бюджету України сплачено 1 892 479,66 тисяч грн. [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття правової природи рішень Європейського суду з прав людини було об'єктом багатьох досліджень, зокрема Андрійченко О., Буткевич О., Волинська В., Гончарук М., Константин О., Петренко В., Сидоренко О. та ін.

Невирішені раніше проблеми. Аналіз вищезазначених праць дає змогу визначити стан досліджуваної проблематики та окреслити коло питань, які ще не були предметом окремого пошуку. Зокрема, обов'язковість застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя.

Метою даної статті є аналіз підходів до розуміння місця рішень Європейського суду з прав людини у системі джерел права.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світ не можна уявити без взаємодії національних правових систем із системою міжнародного права. Соціально-політичні та соціально-економічні умови сьогодення, ще більше підкреслюють взаємний зв'язок між цими системами права, який вже давно вийшов за межі чисто теоретичних розважень і перейшов у сферу його практичного застосування.

У національному праві судовий прецедент лише останнім часом на науковому рівні став поступово визнаватися джерелом права, що вимагає істотних змін традицій правозастосування і правовому мисленні суддів, адвокатів, прокурорів, нотаріусів, слідчих тощо.

Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [2] джерелами вторинного законодавства *acquis communautaire* (правова система Європейського Союзу, яка включає акти законодавства Європейського

Союзу (але не обмежується ними), прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ) є рішення Європейського суду [3, с. 243]. Упровадження Конвенції та рішень Європейського суду як джерела права у правосудді України отримали розвиток у процесі проведення судової реформи в 2010 р. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» процесуальні кодекси було доповнено нормами про те, що рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права (закону), та для всіх судів України. Таким чином, рішення Європейського суду мають становити ідеологічно-правову основу для здійснення правосуддя в Україні.

Застосування практики ЄСПЛ в Україні ґрунтується на положеннях статей 8 і 9 Конституції України, Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (1950 р.), Законів України «Про міжнародні договори України» та «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4].

На теперішній час питання застосування в українському праві практики Європейського суду з прав людини врегульовано Законом України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ч. 1 ст. 17 якого встановлено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Європейського суду з прав людини проти України [5].

Положення Закону значною мірою стосуються саме остаточних рішень ЄСПЛ у справах проти України, якими визнано порушення Конвенції. Виходячи зі змісту Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року» Україна визнає на своїй території обов'язковість юрисдикції ЄСПЛ з усіх питань, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції. Таким чином, рішення ЄСПЛ, які можуть бути ухвалені щодо України, наділяються таким же юридичним статусом, як і сама Конвенція.

Незважаючи на те, що норми Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» діють вже понад 10 років, застосування національними судами положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при розгляді справ та ухваленні рішень є скоріше виключенням з правила ніж правилом.

Для суддів ще не стало повсякденною практикою при ухваленні та складанні текстів рішень звернення до норм конвенції і практики ЄСПЛ нарівні з національним законодавством та практикою Верховного суду України. Практика застосування Конвенції свідчить, що її положення фактично не набули обов'язкового характеру для національного судочинства, а саме обов'язковість попередньо прийнятих рішень вищестоящими судами і є ознакою судового прецеденту для країн англо-саксонської правової сім'ї. Під час розгляду адміністративної справи по суті суд на власний розсуд вирішує питання щодо застосування положень Рішень європейського суду з прав людини. Посилання на ці акти досі залишаються поодинокими випадками і мають додатковий характер, що дає підставу визначати власне практику ЄСПЛ як субсидіарне джерело права, хоча для практики, для обґрунтування позову, прийняття рішення, зокрема, при застосуванні принципу

верховенства права при здійсненні судочинства, вони мають величезне значення.

Проблеми у застосуванні судом практики ЄСПЛ можна пояснити тим, що судді не завжди розуміють необхідність посилання на конвенційні положення при розгляді справ з урахуванням повного та належного врегулювання даних правовідносин на національному рівні.

Наприклад, відома правова позиція ЄСПЛ у справі «Маркс проти Бельгії» від 13.06.79 року, згідно з якою стаття 1 Протоколу першого Європейської конвенції з прав людини, визнаючи право будь-якої особи на безперешкодне користування своїм майном, по своїй суті є гарантом права власності. Або положення статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає, що кожна фізична та юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальним принципами міжнародного права [6, с. 33].

Функціонування ЄСПЛ передбачене Конвенцією про захист прав людини і основних свобод, положення якої - Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7, 11 до неї набрали чинності для України ще 11 вересня 1997 року.

Виходячи зі змісту сформульованої законодавцем правової норми, застосування положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод при розгляді конкретної справи є обов'язком судді, однак науковцями висловлюються слушні думки, що при здійсненні правосуддя як Конвенція так і рішення ЄСПЛ мають застосовуватися лише за наявності певних умов, а саме: за наявності в національному законодавстві правових «прогалин» щодо прав людини та основних свобод, які водночас визначені в Конвенції та протоколах до неї; для кращого розуміння тих положень українського законодавства, до яких були внесені зміни або доповнення на підставі відповідних рішень ЄСПЛ; для реалізації на практиці таких основних принципів Конвенції, як «верховенство права», «справедливість», «справедливий баланс», «справедлива сатисфакція», оскільки в чинному вітчизняному законодавстві вони є новими категоріями та повністю не досліджені. Тоді як

рішення Суду певним чином допомагають їх зрозуміти [7, с. 29].

Сама по собі практика ЄСПЛ є прецедентною, і норми Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод не застосовуються судом окремо від тих рішень, які були ним раніше прийняті при застосуванні конкретної статті Конвенції. При цьому під прецедентами Суду розуміють не самі розглянуті справи, а ті основоположні принципи в тлумаченні і застосуванні норм Конвенції, які були покладені в основу судових рішень. Обґрунтовуючи рішення, судді ЄСПЛ застосовують норми законодавства, попередні прецеденти та мотивацію суддів при їх прийнятті, цитати з авторитетних доктринальних джерел, посилання на іноземні прецеденти та законодавство тощо.

Ще одним прикладом застосування ВАСУ практики ЄСПЛ є рішення від 26.03.2016 № К/800/24958/14, у якому ВАСУ, обґрунтовуючи свою позицію щодо дослідження судом обставин справи та оцінки доказів, посилається на пункт 42 рішення «Бендерський проти України» від 15.11.2007. Зокрема, у цьому рішенні ЄСПЛ зазначив, що відповідно до практики, яка відображає принцип належного здійснення правосуддя, судові рішення мають достатньою мірою висвітлювати мотиви, на яких вони базуються. Межі такого обов'язку можуть різнитися залежно від природи рішення та мають оцінюватись, виходячи з обставин кожної справи (рішення «Руїз Торіа проти Іспанії» від 09.12.1994). Конвенція не гарантує захист теоретичних та ілюзорних прав, а гарантує захист прав конкретних та ефективних (рішення «Артіко проти Італії» від 13.05.1980). Право може вважатися ефективним, тільки якщо зауваження сторін насправді «заслухані», тобто належним чином вивчені судом (сф. «Дюлоранс проти Франції» від 21.03.2000р.; «Донадзе проти Грузії» від 07.03.2006) [8].

У контексті застосування права, задекларованого в статті 1 Протоколу 1 до Конвенції не є винятком також податкові спори, де суди теж все частіше посилаються на практику Європейського суду з прав людини. У цій категорії спорів встановлення обов'язку сплатити податок чи позбавлення права отримати податкову вигоду (податковий кредит чи бюджетне відшкодування ПДВ) розглядається

як позбавлення власності. Відповідно, воно повинно здійснюватися «на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права»[9, с.285].

Серед найбільш відомих рішень Європейського суду з прав людини щодо права платника ПДВ на податковий кредит/бюджетне відшкодування за операціями з несумлінними з податкової точки зору постачальниками можна виділити три основні у справах: «Інтерсплав» проти України (2007 рік, заява № 803/02), «Булвес» АД проти Болгарії (2009 рік, заява № 3991/03) і «Бізнес Супорт Центр» проти Болгарії (2010 рік, заява № 6689/03).

Приймаючи ці рішення, Європейський суд дійшов висновку, що позбавлення податковими органами права платників ПДВ на податковий кредит/бюджетне відшкодування з причин виявлення зловживань з боку їхніх постачальників є порушенням статті 1 Протоколу 1 до Конвенції. Адже немає доказів залучення платника ПДВ до протиправної діяльності, пов'язаної з незаконним отриманням бюджетного відшкодування, чи доказів того, що йому було відомо/повинно було відомо про таку діяльність його постачальників. В цьому випадку недотримується принцип пропорційності, тобто справедливого балансу між вимогами публічного інтересу та захистом прав приватних осіб, у реалізацію яких здійснюється втручання держави [10].

ВСУ, обґрунтовуючи позицію стосовно поновлення виплати пенсії, у рішенні від 06.10.2015 посилається на рішення ЄСПЛ у справі «Пічкур проти України» та вказує, що у цій справі право на отримання пенсії як таке стало залежним від місця проживання заявника. Це призвело до ситуації, у якій заявник, пропрацювавши багато років у своїй країні та сплативши внески до системи пенсійного забезпечення, був зовсім позбавлений права на пенсію лише на тій підставі, що він більше не проживає на території України (пункт 51 цього рішення). У пункті 54 вказаного рішення ЄСПЛ зазначив, що наведених вище міркувань ЄСПЛ достатньо для висновку про те, що різниця в поводженні, на яку заявник скаржився, порушувала статтю 14 Конвенції про захист прав

людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, згідно з якою користування правами та свободами, визнаними в Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою у поєднанні зі статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, якою передбачено право кожної фізичної або юридичної особи мирно володіти своїм майном та закріплено, що ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Безумовно, ці приклади не дають вичерпної характеристики змісту тих норм, які передбачені Конвенцією. Однак вони у доступній формі розкривають підходи ЄСПЛ до розуміння державами-членами Конвенції своїх обов'язків з гарантування особам прав і свобод, як це передбачено ст.1 Конвенції та є прикладом взаємозв'язку національного законодавства та міжнародного правозастосування.

Висновки. Суди застосовують при розгляді справ Європейську Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини як самостійне джерело права, однак посилення на ці акти досі залишаються поодинокими випадками і мають додатковий характер, що дає визначає ЄСПЛ як субсидіарне джерело права. При цьому, за юридичною силою практика Європейського суду з прав людини стоятиме після міжнародних договорів згода на обов'язковість яких було надано Верховною Радою України. Прогалини та суперечності у чинному законодавстві, серед яких відсутність однозначного підходу в застосуванні українськими судами рішень Європейського суду, потребує врегулювання шляхом узагальнення та роз'яснення найвищим органом у системі судів України щодо однаковості та правильності розуміння норм та приписів, у застосуванні яких виникають труднощі.

Список використаних джерел:

1. Сума виплат Україною за рішеннями ЄСПЛ за десять років. URL: https://dt.ua/UKRAINE/u-min-yusti-nazvali-sumu-viplat-ukrayinoyu-za-rishenniyami-yespl-za-desyat-rokiv-267079_.html (дата звернення 29.03.2019).
2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. Закон України від 18 березня 2004 року № 1629. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (дата звернення 29.03.2019).
3. Сидоренко О. О. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело права України. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 129. С. 242-250.
4. Петренко В.С. Практика та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права в Україні. URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1828-praktika-ta-rishennya-evropejskogo-sudu-z-prav-lyudini-yak-dzherelo-prava-v-ukrajini> (дата звернення 29.03.2019).
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 3 лютого 2006 року N 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення 29.03.2019).
6. Константи́й О. В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. № 1 (137). 2012. С. 33–36.
7. Буткевич О. В. Рішення Європейського суду з прав людини в українській правозастосовній практиці Європейський суд з прав людини. Судова практика. Київ: Ред. журн. № 2, 2013, 78 *Право України*, 2011. Дод. до журн. «Право України». Вип. 1. Ч. 3: Стаття 3 ЄКПЛ. Заборона катувань: у 3 ч. 2011. С. 5–28.
8. Волинська В. Рішення Європейського суду як джерело права для українського правосуддя. URL: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/659?view=material (дата звернення 29.03.2019).
9. Андрійченко О. Практика Європейського суду з прав людини у здійсненні правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №4. С. 284-288.
10. Гончарук М. Застосування рішень Європейського суду з прав людини в судовій практиці: проблеми інтерпретації. URL: https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviy_praktitsi_problemi_interpretatsii/ (дата звернення 29.03.2019).

References:

1. Suma vyplat Ukrainoiu za rishenniamy YeSPL za desiat rokiv. URL: https://dt.ua/UKRAINE/u-min-yusti-nazvali-sumu-viplat-ukrayinoyu-za-rishenniyami-yespl-za-desyat-rokiv-267079_.html (data zvernennia 29.03.2019).
2. Pro Zahalnodержavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 roku № 1629. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15> (data zvernennia 29.03.2019).
3. Sydorenko O. O. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo prava Ukrainy. *Problemy zakonnosti*. 2015. Vyp. 129. S. 242-250.
4. Petrenko V.S. Praktyka ta rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo prava v Ukraini. URL: <https://kievskiyud.od.ua/press-department/all-news/1828-praktika-ta-rishennya-evropejskogo-sudu-z-prav-lyudini-yak-dzherelo-prava-v-ukrajini> (data zvernennia 29.03.2019).
5. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 3 liutoho 2006 roku N 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (data zvernennia 29.03.2019).
6. Konstantyi O. V. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo sudovoho pravozastosuvannia Verkhovnoho Sudu Ukrainy. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. № 1 (137). 2012. S. 33–36.

7. Butkevych O. V. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v ukrainskii pravozastosovnii praktytsi Yevropeyskyi sud z prav liudyny. Sudova praktyka. Kyiv: Red. zhurn. № 2, 2013, 78 *Pravo Ukrainy*, 2011. Dod. do zhurn. “Pravo Ukrainy”. Vyp. 1. Ch. 3: Stattia 3 YeKPL. Zaborona katuvan: u 3 ch. 2011. S. 5–28.
8. Volynska V. Rishennia Yevropeiskoho sudu yak dzherelo prava dlia ukrainskoho pravosuddia. URL: http://n-auditor.com.ua/uk/component/na_archive/659?view=material (data zvernennia 29.03.2019).
9. Andriichenko O. Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u zdiisnenni pravosuddia. *Pidpnyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. №4. S. 284-288.
10. Honcharuk M. Zastosuvannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v sudovii praktytsi: problemy interpretatsii. URL: https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviy_praktitsi_problemi_interpretatsii/ (data zvernennia 29.03.2019).